

كارىگەرىي كۆلتور لەسەر پېشكەوتنى مرقۇفايەتى..!

بەشى چوارەم و كۆتايى

دارا مەحمود

كۆلتور رېشەي گشت جياوازيبەكانە

ماكس فېبەر

لەكاتى دووان لە پېشكەوتنى و گەشەسەندن و گۆران و وەرچەرخان لەكۆلتوردا ھەمىشە كۆمەلەپرسىك سەرھەلەدەن. وەك ئەوھى ئايا كۆمەلگاي ئىمە شياوى پېشكەوتنى و گۆرانكارىي بەنەرەتەيە و ھەا ئامادەيەكى تىدايە..؟ ئايا دەكرى لەناوچەيەكى وەك رۆژھەلاتى ناوەرەست كە خاوەنى كۆلتورپىكى نەرەتەيەيە و بۆچوونەكان توندرەوانە پىش لە گۆرانكارىي دەگرن، نەتەوہەيەكى وەك كورد رەوتپىكى جياواز لەوھى سەردەست و زالە پەپرە و بكات..؟ ئايا دەسەلاتى سىياسى كورد لە گەوھەردا باوہرى بە پېشكەوتنى و گەشەسەندنە يان ئەم باوہرە روالەتى و سنووردارە..؟

بەر لە وەلامدانەوھى ئەم پرسانە دەبى ئەم راستىيە بزەنن كە ھىچ فاكترەپىكى ژينەتەيەكى و ھەا نىيە تواناي پەرەسەندنى بە كۆمەلپىك مرقۇ بەخشيپىت و كۆمەلپىكى ترى لى بېبەرى كرىپىت. بەلام بەدەياتنەكەشى ھەتمى نابىت مەگەر ئەوھى فاكترەكانى بەدەياتنى مسۆگەر بكرىت. ئەو فاكترەكانەي كە كۆمەلگا و تاكەكانى خۇيان بەدەيدەھىنن و دەيخولقيين و ئەگەر نا ھىچ شانس و رپكەوتپىك و ھەروا ھىزىكى غەيبى لەئارادا نىيە و ھەا كارپك لەبىرى مرقۇ وەنەستۆى خۆى بكرىت.

بىگومان فاكترەكانى گەشەسەندن گەلپكن. بۆنەوونە دەتوانن باس لە فاكترەي جيوگرافيايى بكەين. كۆمەلناسان، پسپۆرو شارەزايانى ئابوورى، دىرۆكناسان... لەمپرووہە جەخت لەسەر خالىكى گرنگ دەكەنەوہ، كە بەدرپىزايى دىرۆك ھىچ شارستانىيەك درووست نەبووہو لە دىرۆكى ھاوچەرخيشدا ھىچ ولاتپك بەپەرەسەندنپكى ھەمەلايەنەو تۆكە نەگەشستوہ مەگەر ئەوھى شوپنە جيوگرافيايىبەكەي كەوتبپتە سەر دەريا. بەلام ئەگەر ئەمە راستە ئەى چ وەلامپكىمان بۆ ولاتپكى پېشكەوتنوى وەك سويسرا، يان نەمسا... ھەيە كە ھىچكاميان ناكەونە سەر دەريا...!! وەلامەكەي بى ئەوھى ئەو بۆچوونەي سەرەوہ بەدرۆبخاتەوہ ئەمەيە كە ولاتانى دەوروبەر و پىكھاتەيەكى جيوگرافيايى گەورەتر كە ئەوان بەشىكن لپى ئەم كەموكورتى و گرتەي بۆ داپۆشيون. و ئەگەر ھەر بەگرمانە ولاتى سويسرا لە شوپنە ئەوروپايىبەكى دابپرن و بېبەينە ئەفرىقا يان ئەمريكاي لاتين، بى ھىچ گومانپك لەگەشەسەندن بەو جۆرەي ئىساي دەكەووت و چەندەش پېشكەوتنوبپت ئەو پېشكەوتنەي لەچاو ولاتپكى وەك جىھانى سېھەمدا دەبپت نەك ئەوروپايى.

كەواتە لە رووى فاكترەي جيوگرافيايىبەوہ ئىمەي كورد گرتپكى گەورەمان لە سەر رپگايە. كوردستان، چ وەك پارچە پارچە بىگرى و چ وەك سەرچەم ناكەووتە سەر دەريا و ھەلگەوتەي دەوروبەريشى بگرى ئەم گرتەي چەندان جار قوئتر دەكاتەوہ. بەلام ناكرى ھىوابرپين و مل بۆ قەدەرىك بەدەين كە بۆخۆمان درووستمان نەكردوہ. و لەدرپۆھى ئەم باسەدا دەبىنن زۆر فاكترەي تر ھەن كە دەكرى ئەو كەلپنانە پرکەنەوہ كە فاكترە نپگەتەيەكان درووستيان دەكەن. بەتايبەتى رۆلى فاكترەي

جيوگرافيا تا دى له گەل بچووكبونەوہى جيهان و كالبونەوہى سنورەكان و پيشكەوتنى ھەرچى زۆرتى تەكنەلۇژىيە پەيوەندى و ھاتوچۇكردن كەمتر دەبىتەوہ. و لىرەدايە كە رۇلى كولتور دىتە ئاراوہ. ئاستى كارىگەرىيە كولتور لە ھەموو كۆمەلگايەكدا وەك يەك نىيە. دەكرى لەيەككىياندا يەكلاكەرەوہ بىت و لەيەككى تىرىشدا لاوازو كەم رۇل. كەمن پىموايە بۇ كۆمەلگايەكى وەك ئەوہى ئىمە لە ئاستىكدايە دەكرى بەيەككىك لە فاكترە يەكلاكەرەوہكانى دابنىن.

زۆر خالى روالەتى و گەوھەرى ھەن كە ئىمە لەكۆمەلگايەكانى دەوروبەرمان جياكاتەوہ. بەلام ھەلەيە ئەگەر پىمانوئى ئەم جياكردنەوہيە تەنيا بۇ بەدەستخستى ناسنامەيەكى تايبەت بەخۆمانە. بەلكو دەبى جياوازيەك بىت ئىمە لە جيهانى دەروونى و ھزرى ئەوان دەربھىننىت. جيهانىك بىت بەرھوت و رىچكەيەكدا بىرەت تەواو جياواز لەوہى لەدەورو بەرماندا سەردەست و زالە. لە دەورو بەرماندا شكەست لەدواى شكەست، ھەزارى، دواكەوتوويى، خورافات، جەھالەت، چەوساندنەوہ، نەخۇشى، مەرگى ناوادە...سەدە لەدواى سەدە ھەر بەردەوامەو ھىشتا پىيان وايە ئەوان راستن و دەبى جيهان بىتە سەر ھىلى ئەوان. ئىمەش لەلايەكەوہ بانگاشە تايبەتەندى دەكەين و لەلايەكى تىرشەوہ شانازى دەكەين كە يەپەرەو مەزھەبەكەى ئەوانىن. دەبى چ شانازىيەك لەوہدائى كە كورد موسولمانەو مەزھەبىكى تىرى نىيە... ئەى ئەگەر رىكەوتى ژيانى مرۇفايەتى و دىرۇك ئىمەى فرىبدايەتە ئەمەرىكاي لاتىن و ببويناىە بەمەسىحى يان بۇ كۇرپا و ژاپۇن ببويناىە كۇنشىيۇسى ئەو كاتە چىمان دەگوت...؟ تاك مافى خۇيەتى لەچوارچىوہى سنوورى باوەرۇ كەسايەتى خۇيدا چۇن مامەلە لەگەل مەزھەبدا دەكات. بەلام بەزاندى سنوورى تاك و بەكۆمەلگاكردنى مەزھەب لەلايەن نىوەندو ئۆتۇرىتە سىياسى و كۆمەلەيەتتەيەكانەوہ لەگەل بانگاشە جۇربەجۇرەكانى وەك: ناسنامە، تايبەتەندى، سەربەخۇيى، مۇدىرنىتە، دىموكراسى... و تەواوى چەمك و واژە نويەكانى تردا ناكۇكەو يەكناگرىتەوہ، مەزھەب ئەگەر لەچوارچىوہى ھەلۇبۇردنى تاك چوودەرى ئىتر مەزھەب نىيەو بەشىكە لەكولتور. وەك ئەويش گۇرانى بەسەردا دىت. جا ئەگەر ئىمە خۇبە جيهانى دەوروبەرمانەوہ ھەلۇاسىن جگە لەوہى لەپاشكۇيەك بەولاوہ پىگەيەك بەدەست ناخەين، لەكۆمەلگايەكى نەرىتتەشەوہ كە تەنانەت نەرىتەكەشى نامۇو بىگانەيە تىشكى مۇدىرنىتەو پىشكەوتنى مرۇفايەتى جەستەى ساردوسپى ناو جەھالەتمان گەرم ناكاتەوہ.

كەواتە وەك پەرنسىپ كورد ئەگەر بخوازىت و بوپرى خۇگۇرپىنى ھەبىت دەتوانى جياواز لەدەورو بەر ھەرچەرخان لەخۇى نىشان بدات و پىشكەوئىت.

زۇركەس پىيانوايە كولتور وەك نەزاد وايەو گۇرانى بەسەردا نايەت. بەلام دواكەوتوتوتىن و نەرىتى ترين كولتوررىك بى ئەوہى پەپەرەوگەرانى بەخۇبزانن گۇرانى بەسەردا دىت. پرس لىرەدا گۇرانى گەورە يان بچوك، خىرا يان لەسەرخۇيە. ھاوارى ئىمە بۇ ئەوہنىيە تەنيا لەگەل كاروان بىن بەلكو بۇ ئەوہىە لە رىزەكانى پىشەوہى كاروانى مرۇفايەتتە بىن.

يەك لەو لايەنانەش ئەركى گۇرپىن يان دەستپىشخەرىيە ھەرچەرخانى لە ئەستۇيە دەسەلاتى سىياسىيە. كە ئەو دەسەلاتەش خۇى خاوەنى كولتوررىكى خۇيەتى. و بەردەوام دەخوازى كولتوررەكەى ئەو

سەردەست و زال بېت و يانېش بەردەوام لە ھەولتي ئەوھدايە ئەو شتانەي لەگەل بەرزەوھندى ئەودا دېنەوھ بىيانكات بە كۆلتوور .

دەسەلاتى سىياسى كورد، بەروالەت بانگاشەي پېشكەوتن دەكات بەلام لەناوھرۆكداو گەوھەرى خۆي لەگەل پېشكەوتنى مرؤفايەتي، واتا جوولان بەرەو گەشەسەندنى ئابوورى، خۆشگوزەرانى مادى، عەدالەتي كۆمەلايەتي و ئابوورى و ديموكراسى سىياسيدا ناكۆكە. و بەپېچەوانەوھ پابەندبوونى ھەرچى زۆرتى كۆمەلگاي كوردى بە نەريتەوھ زەمىنەي لەبار بۆ مانەوھى دەسەلاتىكى نەريتي و كۆلتورىكى سىياسى لەكاركەوتوو خۆشتر دەكات. عەقلىيەتي سەركرايەتي سىياسى كورد بەر لەوھى بىرى بەلای گۆرپن و وەرچەرخاندا بېت پتر لەلای مانەوھى دەسەلاتەكەي خۆيەتي. و بەرپرسان ھەميشە دەستەواژەيەك دووپات دەكەنەوھ كە ئيمە نابى لە داب و نەريتي خۆمان دەريچين!! وھە دەستەواژەيەك چەندە بىواتايە بەتايبەتي كاتىك لە بەرپرسىكى سىياسى ھەرە بالآوھ دەريچيەت. داب و نەريت كاتىك دەبى پىيانەوھ پابەند بىن كە رىنگاي گەشەسەندن نەگرن و دەنا دەبى تورپاندىن و بۆ دۆزەخيان بنىرپن. ھەلئىزادىنمان بۆ داب و نەريت نابى لەسەر ئەو بنەمايە بېت كە داب و نەريتي ئيمەيەو تەواو. بەلكو لەسەر ئەو بنەمايەي چىمان پېشكەش دەكات و چەندە يارمەتيدەرى پېشكەوتنەكانمانە.. رەنگيشە بەرپرسانى سىياسى و دەسەلاتداران لەدەروونەوھ ئارەزووي گەشەسەندن بكەن بەلام بەومەرجەي ئەو گەشەسەندنانە لەسەر حسابى لەدەستدانى دەسەلاتەكەي ئەوان نەبىت كە ئەمەش ئارەزوويەكي مەحال و تەنيا خەون و خەيالە.

لەم بۆچوونانەي سەرەوھ ئامازەمان بەكارىگەرييە باش و خراپەكانى كۆلتوور كردو ئەگەر بېت و ئيمە لە ئەنجامى گفتوگۆو دىالۆگىكى بەرفراوانترەوھ دىرژە بەم باسە بدەين پتر لەسەر لايەنە باش و خراپەكانى كۆلتوورى خۆمان رىكەدەكەوين. بەلام رىكەوتنىكى واش تەنيا ھەنگاوى يەكەم دەبىت . دەنا گۆرپنى ھىچ كۆلتورىك بە تەنيا بە برپارى مرؤفەكان نابىت بەلكو لەمە گرنگ تر گۆرپنى ھەلومەرجە مادىيەكانە.

بەر لەھەرش تەبى قىبول بكەين كە ئيمە پەيرەوھەرى كۆلتورىكى نەريتين و لە كۆلتوورى نەريتيشدا تواناو بىر كردنەوھى مرؤف سنووردارە، و عەقلى مرؤف بچوكە. خودى زيان بچوك و بى ناوھرۆكە. و ھەر بۆيەش رۆلى لە گۆرپنى جىھان و گەردوون و يانېش بە واتايەكي تر سوود وەرگرتن لە سروشت يان سنووردارە و يانېش بەبارە نىگەتيفەكەيدايە!! و كۆلتوور، بەواتا فراوانەكەي خۆي، زيانى ئيمەي خستۆتە سەر تولە رىنگايەكي بارىك و تارىك كە ھىچ لايەكى خۆمان نابىنن و كۆپرانە رىنگا دەبرپن. پىمان تەلقين بووھ كە قەدەرمان ئەمەيە بەم شىوازە بژين. و ئيمە لە روالەتدا خەبات دەكەين و قوربانى دەدەين و دەمرين كەچى ھىشتا گۆرانكارى بنەرەتي لە بىرو بۆچوون و مېشكماندا، لە كۆلتورماندا نەھاتۆتەدى. پارتىك دەروات و يەككى دى دىت رزىمىك دەروات و يەككى دى دىت. سەركردەيەك دەروات و يەككى دى دىت...ھەموو ھىوايەكانىش لە سەر گۆرپن و پېشكەوتنن. بەلام چۆن بووھ ھەر وادەبىت. چونكە مرؤفەكان و بەواتايەكي تر عەقلى مرؤفەكان و ماھىيەتيان چى بووھ ھەر ئەمەيە. ئەگەر گۆرانكارىيەكيش ھەبىت يان لە ژىر كارىگەرى شەبۆلى گۆرانكارىيە جىھانىيەكانە و يانېش ئەگەر خودى بېت بچوك و كەم كارىگەرە.

مرؤف بۆی ھەيەو بەلگو يەك لە ئەرکەکانیشیەتی كە ھەمیشە پىی وابىت وەك تاكە بوونەوھەريكى عاقل بە دوو ديودا ژيان ببينىت. ديوى يەكەم: وەلامى ئەم پەرسانە لە خۆبگريت كە من چيم، بۆ ھاتوومەتە ژيانەو و ئاكامم چۆن دەبىت..؟ وەلامەكەشى ئەمەيە كە من بوونەوھەريكى خاوەن عەقل و ھۆشم و توانايەكى بى سنوورم ھەيەو لەتوانامدایە سروشت و دەوروپەرم بەوچۆرە بگۆرم كە ژيان و بەختەوھەريم بۆ دابىن بكات، لە ھەبوونی ژيانم و ھەلبژاردنی ژياتدا ھيچ رۆلئىكم نەبوو و چ بە رىكەوت بووبىت يان قەدەر من ئەمەم كە ھەم و چارەنووسيشم مەرگە. و لەبەر ئەمەش چارەنووسم مەرگىكى حەتمىيە من بۆم ھەيە بەو چۆرەى دلم دەيخوازىت و بوارم ھەيە و رەوايە سوود لە ژيان وھەريگرم.

ديوى دووھەميش: ئەمەيە كە مرؤفەكان لە ھەولدانىندا بۆ چيژوھەرگرتن لە ژيان و بەدەستخستنى خواست و بەرژەوھەندييەكانيان ھەميشە دەبنە رىگر لەبەردەم يەكتر و بۆ ئەوھش ئەم رىگەگرتنە كەم بكرىتەوھە يان مرؤفەكان رۆوبەرووى يەك نەبنەوھە بايەخ دىتە ئاراوھ. بايەخيش رىكەوتنى مرؤفەكانە لە گەل يەكتر كە رىگرنەبن لەبەردەم خواست و ئارەزوو و خۆشيەكانى يەكتر و ئەگەر پىويستيشى كرد لە خواستىكى خۆى دەستھەلگريت تا بەرامبەرەكەشى لەشويئىكى تردا لە پىناوى ئەودا دەست لە خواستىكى خۆى ھەلگريت.

جياوازی دوو كۆلتوورى نەريتى و دىنامىكى. لە ھەبوون و نەبوون، يان لە رەخساندن و نەرەخساندن ھەلومەرجى پيشكەوتندايە. ئىستىعدادى زاتى مرؤف چەندە زۆر بىت، ئەگەر ھەلومەرجىكى گونجاو و بواری لەبار نەرەخسن تواناكان گەشە ناكەن و دەپوكىنەوھ. و بە گشتى ئەوھ ھەلومەرجە، مرؤفەكان بەسەر باش و خراپدا دابەش دەكات. ئەگەر ئىنيشتاين زىندوو بكەيەوھە بەمنداى بىبەى بۆ نەومومە بۆ سۆمال، ئىتر ھەرگىز ئەو ئىنيشتاينە بەدىنايەت كە ئىمە دەيناسين يان ناويماي بىستووھ بەلگو دەبىتە سۆماليەكى بى ناوو ناوبانگ.

ھەر كۆلتورىك لە ئەنجامى كۆمەلئىك ھەلومەرجى دىرۆكى، وسروشتىيەوھ بەدەياتووھە پىويستە بەگۆرپىنى ئەو ھەلومەرجانە كۆلتوورەكەش گۆرانى بەسەردا بىت. شتىكى بى واتايە بىابان نشىنئىك كە لە رابردوودا خواردنى سەرەكى برىتى بووھ لە كۆللە ئەمپرۇش بە ھەبوونی چۆرەھا خواردنى باش و خۆش ھەر كۆللە بخوات و بلىت كۆلتورى منە..!

ئەگەر ئەوبەشەى جىھان كە پىی دەگوتريت جىھانى مۆديرن و دىنامىكى و ئازاد، ئەمپرۆ توانىويەتى دىدو دەسەلاتى خۆى تا رادەيەكى زۆر بەسەر ئەوانى تردا بسەپىنى، زال بىت و ھەمووشتىك وھەرگىرپىتە سەر سوودو بەرژەوھەندى خۆى تەنيا بەو ھۆيەوھەيە كە توانىويەتى كۆلتوورى كارى سەخت و داھىنانى لەحزەبەلەحزەو ئازادكردنى ھزر بەيئىتە كاپەوھە لەبرى پشت بەستن بە ھىزى غەيبى و ناديارو خەيالى پەرە بە كۆلتوورى عەقلانىيەت بەدات.

كۆلتوور چ كۆن و چ نوئ، چ دىھاتى و چ شارى، دىنامىكى يان نەريتى...دەكرى سوودمەند بن و دەشكرى زيانبەخش. بەلام گرنگ ئەمەيە كاتىك رۆشنىيران و نوخەي سىياسى و بەشكىش لەكۆمەلگا ھەستيان كرد چەوتىيەك لە كۆلتووردايە بىگۆرن و لەمەش گرنگتر ئەوھەيە ميكانىزمى گۆرپىنى پەيدا بكەن. بەدەستخستنى تواناى گۆرپىنى كۆلتوورى چەوت كاريكى ھىندە ئاسان نييە، بەلام چەندە سەخت

و زحمه تیش بیټ له ودهی شانې گۆرانکاری و وهرچهرخانی بدهیه بهر به ولاره چاره یهك نییه و بهیټ
نهم گۆرانکاری بیا نه گه شه سهندن بهدی نایهت.

به خوداچوونه وده مامه له یهكې لؤژیکمه ندانه له گه ل کولتوورو دسته لگرتن له کولتووری زیان به خش،
هه لگه رانه وده له دیرؤك و له خو نییه. به پیچه وانه وده سه ركه و تنه به په یژده دیرؤكدا. مرؤف بیټ
دیرؤكې مرؤفایه تی و بیټ نه زمونه كانی، مرؤفیکې دواكه و تنه و هیج له دهست نه هاتوویه. ساده ترین
کاریك، نووسینی تاكه وشه یهك، داکوتانی بزماریک،... مۆرك و کاریگه ریی و به شداریی سه رتاپای
دیرؤك و مرؤفایه تی پیوویه.

مرؤفی دابراو له دیرؤك مرؤفیکې ته نیایه و ساده ترین کاریكې پیټ نه نجام ندریټ. نه كهر من بزماریک
به سه ر ته خته یه كدا بکوتم، بهم و اتایه یه كه له واقیعا ته وای مرؤفایه تی نهم كاره ی كرووه نهك
به تنه نیا من. چونكه من بؤ نه ودهی نه و بزماره دابکوتم پیویستم به بزمارو چه كوش و ته خته هه یه.
كه ناچارم له شوینی تر به دهستیان بهینم. و اتا نه و كاره یه ی بزمار دروست دهكات. نه و كاره یه ش
بؤ دروست كرنی بزمار پیویستی به ناسن و دهزگایهك هه یه كه ناسنه كه بكا ته بزمار. و به ناچار ی
دهبیټ روو له سه رچاوه یهك بكا ته كه دهستگاو ناسنی بؤ دهسته بهر دهكات. و نیتر بهم جوړه دهبینین
هه ریهك پیویستی بهوی تره و هه رگیز ناگاته كوتایی و یان دهگه یه نه و مرؤفه سه رته نیایه یه كه م
چار به به ردیكې تیژ داری تاشیوه. نهمه ش بهم و اتایه یه كه نیمه بیټ دیرؤك و بیټ هه بوونی یه كتر له
مرؤفیکې سه رته نیایه به ولاره شتیكې تر نین.

له كوتاییدا ده لیم: پابه ند بوون به نه ریته وده خه سلته تی كۆمه لگای دواكه و تنه ویه. به لام بهر له وده ی باس
له دواكه و تنه ویه بكه ین دهبیټ بلین خه سلته تی كۆمه لگایه كې چه و ساوه و نا ئازاده. چونكه هه ر
كۆمه لگایهك دوو چاری چه و ساندنه وده سه ركوت كرن بیټ و مافه كانی لی زهوت بكریټ، وهك
كاردانه وده یهك، یان وهك كاردانه وده یه كې سه روشتی ده بیټه كۆمه لگایه كې دؤگماو وشك و روو له رابردوو.
و بنه مای رفته ارو دیدی بؤ ده ورو بهر له سه ر نه ریټ و كولتوور وهك پیوه رو یاسا داده مه زریټ.

سه رچاوه و په راویزه كان

- 1- لارنس هریسون- ساموئل هانتینگتون- اهمیت فرهنگ. ترجمه انجمن توسعه مدیریت ایران. موسسه
انتشارات امیرکبیر- تهران 1383 ل 27
- 2- دکتر منوچهری محسنی- جامعه شناسی عمومی. انتشارات طهوری چاپ هجدهم تهران- 1382
ل 206-207.
- 3- هه مان سه رچاوه. هه مان لاپه ره.
- 4- لارنس هریسون- ساموئل هانتینگتون. سه رچاوه ی پیشوو. ل 123
- 5- هه مان سه رچاوه ل 499
- 6- دکتر محمد حسین فرجاد- اصول و مبانی جامعه شناسی انتشارات اساطیر. تهران- 1372 ل 69-
72.
- 7- دکتر منوچهر محسنی. سه رچاوه ی پیشوو ل 211

- 8- دکتر حسین بشیریه- جامعه‌شناسی سیاسی. نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی. نشر نیز چاپ
ششم 1379- تهران ل 253
- 9- لارنس هریسون- ساموئل هانتینگتون. سهرچاوه‌ی پیشوو. ل 226
- 10- ههمان سهرچاوه ل 228
- 11- ههمان سهرچاوه ل 456
- 12- ههمان سهرچاوه ل 124